

קולוניאליזם פאשיסטי ויהודי אתיופיה

עמנואלה טרוויזן סימי

א. האידיאולוגיה והמדיניות הגזענית באיטליה

חלק ניכר מן החומר שעליו מבוסס מאמר זה שאוב מטקסטים שכוחים בספריות, שיכחה רבת-שנים ומכוונת.¹ סבורתני כי יש טעם להשקיע מאמץ בחישובים.² כדי להבין את היחסים שבין המשטר הקולוניאלי הפאשיסטי למיעוט היהודי האתיופי ראוי לציין, לפחות באופן חלקי, את הדינאמיקה המורכבת שהיתה מונחת ביסוד התהוותן והשתלטותן של האידיאולוגיה ושל המדיניות הגזענית באיטליה. לפי דעתי, נתגבשה הגזענות האיטלקית מתוך שילוב של מרכיבים שונים, אשר כל אחד מהם בלט יותר או פחות לחילופין לעומת היתר. בחינתם של מרכיבים אלה מאפשרת להבין את האופציות, הבלתי-סבירות או הסותרות זו את זו לכאורה, של המדיניות הפאשיסטית, בפרט בתחום הקולוניאלי. אציין ארבעה מרכיבים גדולים, גם אם לא תמיד יעלה בידי בהמשך לקבוע באופן ספציפי את משקלו של כל אחד מהם באופציה פוליטית נתונה. מרכיבים אלה הם: (1) האנטישמיות שקדמה לפאשיזם. (2) היחסים בין איטליה הפאשיסטית לגרמניה הנאצית. (3) הניסיון הקולוניאלי האיטלקי. (4) כיווני המחקר האיטלקי בתחום האתנולוגיה. כפי שציין ל' פוליאקוב, האנטישמיות והגזענות לא לפתע נולדו באירופה במאה ה-20, אלא היו חלק מפרוטנציאל התרבויות האירופיות עוד בראשית התהוותן. אשר לאיטליה עצמה, כפי שכתב באחרונה ג' דיֶנֶי, נתגבש בה בעשרות השנים שקדמו לפאשיזם משקע גזעני תרבותי נרחב שמקורו קאתולי, מורשת של מסורת בת מאות

פירוט ההפניות הביבליוגרפיות — ראה בסוף המאמר.

- 1 אני מקדימה במאמר זה מספר נקודות מתוך מחקר מקיף יותר, שאני מכינה על יהודי אתיופיה בתקופה הקולוניאלית האיטלקית. רבים מן הפרסומים על יהודי אתיופיה המובאים במאמר זה מוזכרים כאן כפעם הראשונה ואינם כלולים בכיבליוגרפיות על נושא זה. עובדה זו אפשר לפרש כראיה לשתיקה האופפת מחקרים אלה. בקרוב אפרסם ביבליוגרפיה מלאה של הפרסומים על יהודי אתיופיה שראו אור באיטליה בתקופה הקולוניאלית.
- 2 וזאת בניגוד לדעת תומאס מאן, שכתב למחרת מלחמת-העולם השנייה: 'הספרים שראו אור בגרמניה בין 1933 ל-1945 הם מחוסרי כל ערך בעיניי ואף אינם ראויים שיטלו אותם ביד. כולם ספוגים ריח-ימה של דם וכלימה; מוטב להשליך את כולם לאשפה'. ראה: מאן, עמ' 347.

שנים של אי-סובלנות דתית.³ אנטישמיות זו באה לידי ביטוי בעיתונים והסיתה נגד היהודים. אולם זאת לא היתה אנטישמיות ממלכתית או המונית מפורשת, גם אם הצביע מ' מיכאליס על-יסוד מסמכים חדשים, כי לא-פעם אירגן מוסוליני מערכות תעמולה אנטישמיות באמצעות עיתונים.⁴

למדיניות האנטי-יהודית קדמה רדיפת כמה כיתות נוצריות, כגון הפנטקוסטאלים, מתוך מניעים שהוגדרו לא כדתיים, אלא כ'היגייניים-גזעניים'. התפיסה בדבר שלמות הגזע החלה אפוא להיות מורגשת ערב הכרזת האימפריה.⁵ גם המהלך הבא במדיניות הגזענית של איטליה לא היה מכוון נגד היהודים, אך פגע בתושבי מזרח-אפריקה: בהצעת-חוק מס' 2590, מאפריל 1937, הוגדרו יחסי נישואים עם הילידים 'כעברה'.⁶ חוק זה, שקדם בשנה וחצי בקירוב לתחיקה האנטי-יהודית, חתר למניעת עירוב הגזעים ולמניעת אפשרות של מפגשים, מגעים וחילופים בין תרבויות שונות. נעבור עתה למדיניות הפאשיסטית כלפי היהודים. על יחסו הדר-ערכי של מוסוליני כלפי היהדות והיהודים כבר נכתב רבות. על הכרזותיו הבומבסטיות של הדוֹצ'ה, שהיו לפעמים פילושמיות ולפעמים אנטישמיות, כתב מ' מיכאליס הרבה ובבהירות.

המפנה המשמעותי במדיניותו כלפי היהודים אירע עם התקרבותו לגרמניה הנאצית. מפנה זה החל עקב התנגדות חברי-הלאומים להרפתקה הפאשיסטית באתיופיה ונתחזק בעת שיתוף-הפעולה האיטלקי-גרמני בספרד בימי מלחמת-האזרחים שפרצה ביולי 1936. אולם עד 1943 לא תבע היטלר מאיטליה להתיישר לפי המדיניות הנאצית נגד היהודים. בצדק מעיר מיכאליס, כי הברית עם הרייך השלישי איפשרה לאנטישמיות-בכוח של הדוֹצ'ה להחשף במלואה, באופן בלתי-תלוי מן הלחץ הגרמני בשאלה זו.⁷ גם לאחר פרסום חוקי הגזע באיטליה ביולי 1938, המשיך מוסוליני עד יאנואר 1939 ביחסו הדר-ערכי כלפי היהודים, כפרט בשאלת הקמתה האפשרית של מושבה יהודית באפריקה המזרחית האיטלקית (להלן: אמ"א).

בעניין זה, שהוא בעל חשיבות מרובה בהשלכותיו על שאלת יהודי אתיופיה (הפאלאשים), כבר ציין דה פליצ'ה: 'הצעה שהועלתה בזהירות יתרה, בצורת גישוש, בעניין אפשרות הקמתו של מרכז ציוני באזור האגס תאנה בשנת 1936 לא חרגה מעבר לשלב של מישוש-דופק ראשוני ובלתי-מחייב'.⁸ על כך פירסם מיכאליס מסמך

3 על האנטישמיות באירופה — ראה: פוליאקוב, עמ' 88-125; על האנטישמיות באיטליה: דיוני, עמ' 94.

4 ראה: מיכאליס, עמ' 76, הערה 4.

5 לדברי דיוני, נאשמו קבוצות אלו בשנת 1935, כחוזר של מיניסטרויו הפנים, ב'מנהגים דתיים מנוגדים לסדר החברתי ומזיקים לשלמות הפיסית והנפשית של הגזע' — ראה: דיוני, עמ' 101.

6 ראה: פוביני, עמ' 1462.

7 ראה: מיכאליס, עמ' 81, 96, 111, 127-132.

8 ראה: דה פליצ'ה, איטליה, עמ' 224. יצוין, כי דבריו אלה נאמרו לפני שנמצאו מסמכים אחרים בנושא.

חשוב, העוסק בשיחה שהתנהלה ב־15 ביולי 1936 בין אוגו דאדונה, ראש ארגון התעמולה האיטלקית במצרים, ובין נ' וילנסקי, נציג הסוכנות היהודית בקאהיר. בשיחה זו צוין, כי איטליה שואפת לשלוט בים התיכון, והודות למאחז הצבאי באתיופיה ולשימוש בה כקרש־קפיצה היא תוכל בבוא העת לכבוש את מצרים ואף להתפשט מעבר לה. בינתיים יוכלו היהודים להתיישב באזור ג'זאם באתיופיה, כדי לסייע לאיטלקים בביסוס נוכחותם. איטליה היתה מודעת לכך, כי התיישבות מוצעת זו באמ"א לא היוותה מטרה סופית בעיני היהודים, אולם תמורת סיוע יהודי היא היתה עשויה לתמוך בהקמת מדינה יהודית בארץ־ישראל.⁹

ב. תוכנית ל'מדינה' יהודית באפריקה

ב־16 בפברואר 1938 קבע מוסוליני בראיון: 'הבעיה היהודית האוניברסאלית רק פתרון אחד לה, והוא הקמת מדינה יהודית אי־שם בעולם, לא בפלשתינה'. אולם תשובות הנדוּצ'ה בנדון לפניות הולכות ומתרבות מצד יהודים מאירופה וארגונים יהודיים נשאו שליליות, ולשם צירוק עצמי הוא השמיע את החשש מפני הסתגנות זרמים פוליטיים בינלאומיים.¹⁰

העיתון 'לה ויטה איטאליאנה', בעריכת ג'וקאני פֶרְצִינִי, פירסם בשנת 1937/38 במדורו 'המעצמות הנסחרות', שנכתב בידי פייטרו פליקאנו, דברי הבל, שעסקו בין היתר באתיופיה ובאפשרות של הגירת יהודים אליה. את חוסר ההסכמה מצד העיתונות היהודית בעולם לכיבוש אתיופיה בידי האיטלקים, שהושלם במאי 1936, הסביר העיתון בעלבון שספגה הגאווה היהודית עקב הדחת 'צאצאו הרחוק של שלמה' מכסאו. על בקשות שהגיעו מאת יהודים ברומאניה לקבל היתר הגירה לאתיופיה, הגיב העיתון בזעם, כי אין צורך ברומאנים שם.¹¹ בגיליון אפריל 1938, קודם פרסום חוקי הגזע באיטליה, העלה העיתון את נושא השיעור היחסי של היהודים באוכלוסיה הכללית, בהשמיעו את הטיעונים הבאים:

ישנם באיטליה 50,000 יהודים כנגד 50,000,000 איטלקים. אנו נשלח מתיישבים למושבות שלנו לפי השיעור הנכון: יהודי אחד לאלף איטלקים. אשר למדינה יהודית והשטח שהוקצה לה, ודאי לא איטליה, שיש לה עודף אוכלוסים ומעט אדמות, תוכל לסייע לכך.¹²

9 ראה: מיכאליס, עמ' 101, הערה 22. השיחה בין דאדונה לוילנסקי התקיימה בעת שויתרכו היה בדרכו ליהודי אתיופיה, ועל כך להלן.

10 ראה: דל בוקה, עמ' 270, 271.

11 דבריו על הגירת יהודים לאתיופיה — ראה: פליקאנו, ספטמבר 1937, עמ' 340; על יהודי רומאניה — שם, פברואר 1938, עמ' 220.

12 ראה: פליקאנו, אפריל 1938, עמ' 509-510.

נקודה אחרונה זו תנוצל בהמשך על-ידי מוסוליני כדי להשיב בשלילה לרוזבלט, שביקש את שיתוף-הפעולה של איטליה כדי לאפשר הגירה יהודית לאמ"א. התוכנית בדבר 'שמורה' ליהודים איטלקים וזרים הבשילה אצל מוסוליני יחד עם הנקודות העיקריות של התחיקה הגזענית. ב-29 באוגוסט 1938 מסר מוסוליני לשר החוץ האיטלקי צ'אנו על תוכניתו להעניק את מיג'ורט'נה, (האזור הצפוני של סומאליה האיטלקית), ליהודים זרים. כלילה שבין ה-6 ל-7 באוקטובר 1938 אושרה החלטה שעל-פיה:

המועצה הפאשיסטית העליונה אינה מוציאה מכלל אפשרות, גם כדי להטות את ההגירה היהודית מפלשתינה, לאפשר הגירה מבוקרת של יהודים אירופיים לאזור כלשהו באתיופיה [...] בהתאם ליחס שתקוט היהדות כלפי איטליה הפאשיסטית.¹³

עקב החלטה זו נערכו חיפושים ממשיים למציאת שטח מתאים באמ"א, ולשם כך נבחר אזור אָרו, כמאה קילומטרים מגבול קניה. עוד יש לציין, כי על-פי נוסח חוקי הגזע מיולי 1938 נאסר על יהודים זרים להתיישב בלוב, באיטליה ובאייה שבים האגאי, אך לא נאסר עליהם להתיישב באמ"א.¹⁴ מתברר אפוא, כי כבר בתחיקה האנטישמית ב-1938 הועלתה אפשרות של הגירת יהודים, זרים לפחות, לאמ"א. זאת למרות ה'התיבות' שהובעו על-ידי המשנה-למלך באמ"א, אָמְדִיא'וּ דִי סאבויה, אשר הודיע במברק מ-6 בספטמבר 1938, כי על אף ספקותיו באשר לתועלת שב'הושבת יסודות בלתי-מהימנים' באמ"א, הוא מציע לצרף את המתיישבים החדשים, אם אין חלופה לכך, לקבוצת היהודים הפאלאשים שעל גדות האגם תָאנְה.

המניעים של מוסוליני להעלות תוכנית זו בעיצומו של מסע אנטישמי היו, לדעת דל בוקה, בעלי אופי פוליטי וכלכלי: הסבת ההגירה היהודית מארץ-ישראל לאזור המוצע היתה עשויה לנעוץ לעולם הערבי ולמשוך הון ומימון יהודי לאתיופיה. אף-על-פי-כן עובדה היא, כי ב-3 ביאנואר 1939 דחה מוסוליני, כתשובתו לשגריר ארצות-הברית ויליאם פיליפס, את הצעת רוזבלט להקים ריכוז יהודי באתיופיה. באותה הזדמנות אמר מוסוליני לפיליפס, שהיהודים דחו הצעה להתיישב באתיופיה, וודאי לא איטליה בעלת האוכלוסיה העודפת יכולה לפתור בעיה זו. לדעת מיכאליס, אין ספק כי יהודי איטליה לא היו מסכימים לצאת את איטליה ולהוסיף להיות תחת ריבונות איטלקית ללא ביטחון מפני רדיפות נוספות נגדם.¹⁵

13 ראה: דל בוקה, עמ' 272. פרטים נוספים על תוכנית זו – שם, עמ' 272-273.

14 ראה: דה פליצה, לוב, עמ' 259, 280.

15 ראה: דל בוקה, עמ' 273. מיכאליס מציין, כי סר אנדרו מק-פאדיאן, איש ליבראלי, שביקר באיטליה בשליחות ועד שליחי הקהילות היהודיות בבריטניה והגיזינט, כדי לבדוק את מצב היהודים האיטלקים והפליטים שם, הפיץ את השמועה כי רוזבלט הציע כאחת האפשרויות, את רעיון המרכז היהודי באתיופיה, אולם איטליה התנגדה לכך – ראה: מיכאליס, עמ' 207-208.

חייל יהודי בצבא האתיופיה, שנלחם
נגד האיטלקים ב־1935

קארלו אלברטו ויטרבו (כפוף, בשורה האחורית) ולידו
תאמרת עמנואל בבית-הספר הפאלאשי באדיס אבבה,
בעת ביקורו בה בשליחות קהילות יהודי איטליה, 17
בנובמבר 1936

תודתנו לאנשי ארכיון התצלומים בבית התפוצות, שהואילו להעמיד לרשותנו תצלומים אלה מתוך
תערכה על יהדות אתיופיה, שהם שוקרים על הכנתה

ההצעה בדבר התיישבות יהודית באתיופיה ירדה אפוא סופית מן הפרק. ניתן
לפיכך להסיק, כי הצעות הפאשיסטים ליישב יהודים (במרחב מיג'ורטינה או
באולטרה-גובה, בג'וגאם שבסביבת אגם תאנה, או באזור אַרְרו) היו תוכניות שלא
הדביקו את קצב התפתחותו של המצב הפוליטי והתגברותה של מדיניות גזענית
תוקפנית.

ג. המדיניות הפאשיסטית כלפי יהודי אתיופיה

אעמוד להלן על הנחות-יסוד למדיניות הפאשיסטית כלפי יהודי אתיופיה, כפי שבאו
לידי ביטוי באותן שנים בעיתונות האיטלקית ובתחומי המדע, החברה והמשפט.
למחרת כיבוש אתיופיה על-ידי האיטלקים, ניתן ביטוי לאהדה כלפי יהודיה
המקומיים. העיתונות, הן האינפורמטיבית והן המדעית, פירסמה את הדו"ח של
מפגש שנערך במיניסטריון המושבות, בהשתתפות ראשי הקהילות היהודיות
באיטליה (עו"ד רַאבֵנָה, עו"ד ויטרבו ופרופ' לַאטְס), שבה נבדק מצבם של היהודים
התושבים והילידים.¹⁶ מפגש זה נתן אור ירוק ליציאת משלחת ויטרבו לאתיופיה.
כעבור חודשים מספר דיווח העיתון 'אֶצִיוֹנֶה קולוניאַלֶה' באריכות, במאמר ללא
חתימה, כי 'בגונדר חלקו ראשי הפאלאשים, שהם בעלי דת יהודית, כבוד לאיטליה

16 ראה: ואקה, עמ' 484. אותה ידיעה פורסמה ב־19 ביוני 1936 גם ב־"La Tribuna" וב־"Il Giornale
d'Italia"

ומסרו למושל פִּירְצִיו פִּירוֹלִי הצהרת נאמנות לממשלת איטליה.¹⁷ בהמשך המאמר הובאו הכרזה מאוד אוהדת מאת המושל כלפי הפאלאשים וידיעה בדבר ביקור עו"ד ק"א ויטרבו, שליח הקהילות היהודיות של איטליה באתיופיה. שר החוץ צ'אנו הבריק מיד ידיעה זו ללונדון, פאריס, וושינגטון, קאהיר ופרטוריה, כדי שתובא לידיעת החוגים היהודיים.¹⁸ ברור כי דבר זה היה חלק מתוכניתו של מוסוליני שהוזכרה לעיל, שנועדה לשנות את מדיניותן של ארצות חבר-הלאומים כלפי איטליה.

מאמר מאת סֵלִים קֶטֶן, שהיווה למעשה מעין איתות רשמי לתעמולה ולמדיניות שהשתמעה ממנה, עשוי ללמד על קווי-היסוד של התוכנית בעתיד לגבי היהודים ומיעוטים אחרים באמ"א. לדוגמה, הוא טוען כי המוסלמים מהווים את אוכלוסיית הרוב בארץ ואילו הקופטים המונופיסיטים (שנחשבו רוב באוכלוסיית אתיופיה) מוגדרים על-ידו כ'כופרים גמורים', המדכאים את המיעוטים המקומיים, ביניהם הפאלאשים. עוד נאמר על הפאלאשים, שהם עברו, בדומה למוסלמים, מצבים עצובים ביותר במחיצת החבשים. בסיכום, הסיק המאמר, כי תפקידה של איטליה להביא 'רווחה' לרוב העם האתיופיי.¹⁹

דוגמאות למדיניות זו ניתן למצוא בכתב-העת 'לה רֶסְנֵה אֵיטְלְיָאנָה' במאמר מאת עורכו טומאזו סילאני. במאמר ניתן ביטוי ליחס של כבוד כלפי כל הדתות הנהוגות באתיופיה ולתכנון מדיניות של מתן סובסידיות למוסדות הדתיים שבה, ביניהם אלו של הפאלאשים, אשר לדברי המאמר:

מן הראוי להזכיר, כי באדיס אבבה נוסדה קהילה יהודית על-יסוד הסידורים הקיימים באיטליה וכי הוענק סיוע לבית-הספר של הפאלאשים באדיס אבבה, הקולט מצעירי הפלשים שמוצאם [באזור] בין דמביה וסמיין עד אַצְפֶּר וְלֵאסְטָה.²⁰

גם ב'אֵנְאֵלִי דל אפריקה איטאליאנה' ניתן ביטוי תיאורתי לליברליות של המדיניות הפאשיסטית כלפי הקבוצות הדתיות, וכן לטיעון שלפיו איטליה, המודעת לתפקידה כ'מעצמה אסלאמית', רוחשת כבוד מיוחד לאוכלוסים המוסלמיים וגם לקבוצות דתיות אחרות, כמו הפאלאשים, שהוענק להם. ית-ספר בחסות המימשל במחוז אמהארה.²¹ לאמיתו של דבר, בית-הספר הנזכר, הכוונה כנראה לזה שבאדיס אבבה, נסגר כבר ב-1937, ומנהלו תֶאמַרְת עמנואל נאלץ לחפש מיקלט במצרים,²² עקב

17 ראה: אצינה, עמ' 3.

18 ראה: דל קאנטו, עמ' 41. על פגישותיו של ויטרבו באתיופיה, על המשימות החדשות שהוטלו עליו, התוצאות שהשיג ויחסו כלפי היהודים המקומיים, כחבתי במקום אחר — ראה: טרוויין סימי.

19 ראה: קטן.

20 ראה: סילאני, עמ' 194.

21 ראה: אנאלי, עמ' 721.

22 ראה: גרינפלד, עמ' 66-68.

צעדי־העונשין שננקטו לאחר ההתקשות במארשאל האיטלקי גראציאני, ב־19 בפברואר 1937.

חיבור אחר, מאת א' בֶּרטוֹלָה, מסייע להבנת ההבדלים המשפטיים שהונהגו על־ידי הפאשיזם בין 'אמונות האימפריה' השונות. הוא מבחיר מה היו ההבדלים בין יהודי לוב, שהיו מאורגנים בקהילות דומות לאלה של הקהילות היהודיות בשאר ארצות הים התיכון, ובין בני־דתם באתיופיה, 'שרובם ככולם מתקרבים לדפוסים הסוציאליים של שאר הקבוצות המקומיות'.²³

הקהילות היהודיות בלוב היה להם סטאטוס של אישיות משפטית (בהתאם לסעיף 2 של החוק האזרחי) והיו חלק מאיחוד הקהילות היהודיות האיטלקיות (בהתאם לסעיף 36 של R.D.L. מ־30 באוקטובר 1930, מס' 1731, הם היו חייבים לספק את צרכי הפולחן והחינוך הדתי ולנהל את המוסדות היהודיים הקיימים). לעומת זאת מצבם המשפטי של הפאלאשים היה מיוסד על החוק המשותף (וממילא תפסו לגביהם העקרונות שבסעיפים 31 ו־50 של R.D.L. [Regio Decreto Legge] מ־1 ביוני 1936, מס' 1019), שלפיו הובטח לכולם כיבוד המנהגים המקומיים, בתנאי שלא יסכנו את הסדר הציבורי ויהלמו את העקרונות הכלליים של התרבות. עיקרון זה הוסדר לפרטיו בסעיף 50, שלפיו: 'ביחס לנתינים תופס החוק המיוחד לדתם, לארצם ולמוצאם, בהתאם לנומרות שנקבעו בתקנות המשפטיות'.²⁴ ברטולה הוסיף על כך במאמרו: 'אם וכאשר יהיו הפאלאשים מאורגנים בקהילה, יהיה עליהם בהכרח להצטרף אל "איחוד הקהילות היהודיות האיטלקיות"'.²⁵ בסופו של דבר לא הוחלה על הפאלאשים תחיקה שונה מזו שחלה על קבוצות אתיופיות אחרות, אף שעוד בשנת 1939 הועלתה אפשרות לכלול אותם מבחינה משפטית בכלל יהודי איטליה. ההשגחה בקביעת מעמד המשפטי של יהודי אתיופיה קשורה אפוא עם הנסיגות של הפאשיסטים לנצל את השאלה היהודית להשגת יתרונות בזירת המדיניות הבינלאומית.

ד. יהודי אתיופיה בראי המחקר הפאשיסטי

נעבור מן התחום המשפטי והתחום התוכנית־תעמולתי של המשטר הפאשיסטי ונבדוק כיצד השתקפו יהודי אתיופיה בעיתונות המדעית כביכול באיטליה. בין האיטלקים שכתבו עליהם היו: גיאוגראפים, אנתרופולוגים, אנתרופוגיאוגראפים, בלשנים, היסטוריונים, רופאים ואנשי־מינהל קולוניאליים — שבאו במגע עם יהודים אלה. באותן שנים הכל ראו עצמם מוסמכים לדון בקבוצות אתניות ובדתות, אף שלעתים הם ידעו עליהן רק מעט או מאומה, וגם לא נחנו ברוח הסקרנות

23 ראה: ברטולה, עמ' 176.

24 ראה: ברטולה, עמ' 75; וגם עמ' 176, 179, 186.

25 ראה: ברטולה, עמ' 186.

ובאנושיות שאיפיינו את הנוסעים האיטלקים במאה הקודמת. בין האיטלקים שעסקו בפאלאשים מאז תחילת המאה ה-20 רק קונטי רוסני רוסני פירסם מחקרים חשובים על קורותיהם ועל ספרותם.²⁶ כבר משנת 1919-1920 הוא טען, כי הם 'לא מגזע יהודי ומוצאם האתני הוא מהאָגָאוּ'²⁷ ואף העלה במרוצת השנים השערות שונות בדבר המקור הדתי של אמונותיהם. כאשר איטליה עסקה בכיבוש אתיופיה היתה לקונטי רוסני הזדמנות רשמית להביע את השקפתו, במהלך הרצאה שהשמיע ברומא ב־16 בדצמבר 1935, בכנס ללימודים יהודיים ליד הקהילה היהודית המקומית. בהרצאתו הוא עמד על היתרונות שיהיו צפויים לפאלאשים מן הכיבוש האיטלקי וקרא ליהודים באיטליה ובמושבותיה לשתף פעולה בעניין זה כמיטב יכולתם.²⁸ דבריו נאמרו בסגנון רתורי ביותר, המאפיין את רוב הפרסומים המדעיים פחות או יותר באותה תקופה. מסמך זה הוא חשוב, כי הוא מראה פעם נוספת עד כמה גילתה הגישה ה'קולוניאלית' האיטלקית, לרבות זו של מלומד בעל מוניטין, עניין מיוחד ביהודי אתיופיה.

יהודי אתיופיה מוזכרים פה ושם כבר בדו"חות של המשלחות המדעיות הראשונות מאיטליה שהתארגנו בהתחלת המאה, קודם כיבוש לוב, כאשר החלו הרפתקאות קולוניאליות לעורר עניין והתלהבות, כמו המשלחת שבראשות ג' דַאִיִּנְלִי ואו' מַאִרִיִּנְלִי.²⁹ מספר הערות מפורטות יותר על יהודי אתיופיה מצויים בספרו של מ' רַאֲבָה, הכולל את הדו"ח של משלחת טַאֲנַקְרָדִי שפעלה מטעם החברה הגיאוגרפית המלכותית בתחום האגם תַאֲנָה.³⁰ ראבה מזכיר את חיבורו של פ' רוזן, השולל את מוצאם השמי של הפאלאשים ומביא לכך נימוקים בעלי אופי אנטישמי מובהק. כך למשל, מן העובדה שהיהודים באתיופיה עבדו כפועלים יצרניים, בניגוד לנוצרים, הסיק רוזן כי הנוצרים הם השמים האמיתיים, שכן לדבריו, הנוצרים באתיופיה 'כמו יהודי אירופה; משאירים לאחריהם את העבודה הגופנית'.³¹ ראבה דחה טענה זו באומרו, כי אחדים מטיפוסי הפאלאשים האלה הזכירו לו יותר מדי את 'מראה הפנים של יהודים גרמניים ופולניים' מכדי לא להיות יהודיים. נימוקים מדעיים מסוג זה אינם ראויים לתשומת-לב יתרה, אולם נראה להלן עד כמה עניין הדמיון בין הפאלאשים ל'טיפוסים יהודיים' מעסיק את הפרסומים האיטלקיים על יהודי אתיופיה.

בדיונים המלומדים יותר על מוצא הפאלאשים, שהתנהלו בקרב היסטוריונים

26 עבודותיו הראשונות על הפאלאשים — ראה: קונטי רוסני, עקרונות; קונטי רוסני, הערות; קונטי רוסני, תולדות.

27 ראה: קונטי רוסני, הערות, המובאה בעמ' 602; וכן עמ' 598.

28 ראה: קונטי רוסני, הפאלאשים.

29 ראה: אריתריאה, עמ' 449. דאינלי עתיד לרגן בשנת 1937 את משלחת המחקר האיטלקית הגדולה ביותר שעסקה ביהודי אתיופיה — ראה על כך להלן.

30 ראה: ראבה.

31 ראה: רוזן, עמ' 430.

ובלשנים בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20, הושם דגש בעיקר על בעיית השתיכותם לעם היהודי, הן מבחינה פיסיונומית והן מבחינה גזעית.

השפעת המחקר הפיסיונומי לפי אסכולת לומברוזו ניכרת כבר בספרו של רופא בשם לינקולן דה קאסטרו (מילאנו 1915), שתיאר באריכות כפר פאלאשי בשם לִט־מֶרְפֵּיָה. תחילה הוא טוען, כי העם היהודי הוא דוגמה לגזע שהתנגד בעוז להצלבה עם גזעים אחרים ויחד עם זאת מגלה בהשפעת הסביבה, השתנות גדולה בצורת הגולגולת. דה קאסטרו מוצא עקבות לכך בטיפולוגיה של יהודי אתיופיה המכונים בספרו 'שבט יהודי בחבש', אשר 'קיבל את תווי-האפיון הפיסיים של הילידים, עד שאפשר להחליף ביניהם, אילמלא היו מתמידים בשאר תכונותיהם האתניות, אשר יהיה ניתן לגלותם על-ידי מחקר מעמיק יותר'.³² כתיבתו של דה קאסטרו כה מבלבלת עד שכמעט נוצר רושם שמדובר בכפר של פלשים אנוסים. עם זאת, עבודתו משקפת אנו רואים אפוא כי לדעת כמה מחברים היו ליהודי אתיופיה קווי-אופי טיפוסיים ליהודי אירופה, ואילו מחברים אחרים גרסו כי מאומה לא הבדיל בין הפאלאשים ובין הילידים. אחד המצדדים בדעה השנייה היה הקונסול האיטלקי בגונדר, א' דִי לָאורוֹ, שהחשיב את אמנות האריגה של שטיח-קיר המיוחדת ליהודים באתיופיה וגם היה מקשט בשטיחים את קירות הקונסוליה בגונדר. הוא טען שקשה להבדיל בין פאלאשי לקופטי או למוסלמי: 'אותו גזע, אותו צבע-עור, אותם תווי-פנים. לפעמים חושבים שאפשר לציין הבדל פיסיונומי זה או אחר (ביניהם), אולם בדיקה מעמיקה יותר ומקיפה יותר משכנעת אותנו כי אין הבדל!'.³³

בעת שהמסע לכיבוש אתיופיה היה קרוב ובאותו זמן החריף הפולמוס על תפקידן של היהדות הבינלאומית ושל הציונות, החלו להופיע בעיתונות, לרבות זו המדעית, התייחסויות פחות או יותר גלויות 'לקשרים הבינלאומיים' המשפיעים על קהילות היהודים באתיופיה. כבר בשנת 1933 טען הקצין ג' פ סאלבאדאי, כי 'גזע הפאלאשים יעלם בקרוב מאתיופיה, אלא אם כן יתערב "גורם ידירותי" בעזרת הפעילות הציונית הנוכחת בכל מקום'.³⁴ גם ג' סוטוקיאזה, שמאוחר יותר נמנה עם צוות כתב-העת 'לה דִיפֶּזָה דִּלְהָ רֶאצָּה' (הגנת הגזע) — עסק בפאלאשים, בפרסמו בשנת 1936, עוד קודם המסע האנטישמי הרשמי שהתנהל מעל דפי העיתונות, ספר שמצויים בו בתמצית עיקר הכוזבים על היהודים. הסטריאוטיפ של היהודי האירופי המתואר בספרו הוא: קמצן, בלתי-אנושי, גזען, כה עסוק ברקימת מזימות עד שאינו מסוגל לחוש בסולידאריות אפילו עם בני-דתו שבאתיופיה.³⁵

חיבור אנטישמי מופגן אחר, שאמנם פורסם בשנת 1939, הוא מאמר מאת ק'

32 דה קאסטרו, כרך ב, עמ' 465.

33 ראה: די לאורו, עמ' 52.

34 ראה: סאלבאדאי, עמ' 121.

35 ראה: סוטוקיאזה.

קאלוסו בכתב־העת 'לה דיפוזה דלה ראצה'. המאמר מתאר את יהודי אתיופיה בצורה לא מדויקת – כדרכו של כתב־עת זה – ודמיונית לחלוטין. את התעניינותו בשבט זה המיוחד במינו, מתרץ המחבר בכך, שהדבר –

מאפשר לנו להוקיע את הניסיון המוכר של ספקולאציה יהודית שנעשה בתום המלחמה. כבר ביולי-אוגוסט 1936 [יהודי איטליה] מיהרו לשלוח ועדות לבחינת מצבם של הפאלאשים, באמתלה של הגשת עזרה ל'בני דתם', כאשר כוונתם האמיתית היתה לספחם לקהילות היהודיות ועל־ידי כך להעניק להם מעמד מועדף בשטחי האימפריה, מעשה שתאם לחלוטין את המנטאליות היהודית.³⁶

דברי קאלוסו משקפים את המציאות שלאחר פרסום חוקי הגזע (יולי 1938), כפי שהיא באה לידי ביטוי בפירוש הפאשיסטי שניתן למשלחת מטעם הקהילות היהודיות באיטליה, בראשות ויטרבו, שיצאה אל יהודי אתיופיה בשלהי שנת 1936, עקב כיבוש חבש. קאלוסו סיים את דבריו בטענה, שקשה אמנם לחוות דעה מוכללת על הפאלאשים, אולם מן הראוי להודות כי היסודות המאפיינים את הקבוצה הם: 'אופיו הבלתי־מתפשר של הגזע אשר הם נמנים עמו, הכוז למין האנושי והביטחון השאוב מעצם השתיכותם לגזע הנבחר'. בסיכום דבריו הוא קבע כי 'הפיסיונומיה שלהם היתה ללא ספק יהודית'. הנה אפוא הכוזבים החוזרים ונשנים של הפיסיונומיה, של המזימות היהודיות ושל גאוות הגזע ה'בלתי־מוצדקת' חוברו יחדיו כדי להרכיב את דיוקנם של יהודי אתיופיה.

לאור שיקולים אלה ברור הוא, כי התזות שהועלו, כאמור לעיל, על־ידי כמה גיאוגרפים והיסטוריונים על חשיבות האוכלוסיה השמית באמ"א ועל התפקיד שמילאה בתור יסוד מקדם בעבר באו כדי ללמד שהוא ראוי להעדפה גם בהווה. (אף היו שטענו, כי 'בהקשר האתיופי העכשווי, מה שמתורבת הוא ממקור שמי ומה שברברי הוא שריד ממוצא כושית').³⁷ אולם תזות אלו ירדו לגמרי מן הפרק, לפחות כמה שנוגע ליהודי אתיופיה.

שאיפותיו המדעיות של המשטר הפאשיסטי באו לידי ביטוי מרכיב במשלחת דאינלי לאגם תאנה, שאורגנה על־ידי המרכז ללימודי אפריקה המזרחית האיטלקית. המשלחת העסיקה בסך־הכל 12 אנשים ועבודתה נמשכה ארבעה חודשים, החל מ־4 בינואר 1937. היא הציבה לעצמה כמטרה, בתור 'מדע לוחם', לתרום להכרה המדעית של שטחי האימפריה. משלחת זו היתה אמורה להשתוות בחשיבותה למשלחת דאקאר-גיבוטי, שפעלה בראשות מ' גריל, מטעם צרפת.³⁸ כפי שהעיר

36 ראה: קאלוסו, עמ' 17.

37 ראה: רוטטי, עמ' 74.

38 עבודת המשלחת הצרפתית נמשכה ממאי 1931 עד פברואר 1933. נטלה בה חלק הלשונית היהודייה מפולין, ד' ליפשיץ, שנספתה באושוויץ בשנת 1944.

קונטי רוסיני בשנת 1946, היתה זו משלחת אשר הצטיינה בהעדר פילולוגים, היסטוריונים ואתנולוגים ונוהלה ללא הכשרה מספקת. כעבור שנים רבות, (ומאוחר מדי), העריך גרוטאנלי את עבודת המשלחת באומרו, כי היא היתה מאולתרת ומופקדת רובה בידי חוקרים צעירים מאוד. עם זאת, טען, כי המשלחת לא היתה יוצאת לדרך, אילו הושקע זמן נוסף להכנתה כראוי, כיוון שהקולוניאליזם האיטלקי באזור זה התקיים זמן קצר מאוד.³⁹ את הסקרים של המשלחת על האוכלוסיה, לרבות יהודי אתיופיה, התכוונה המשלחת לבצע על-ידי מחקרים אנתרופולוגיים, שהופקדו בידי פרופסור לידיו צ'יפריאני (שחתם על מאניפסט אנשי-המדע הגזעניים), והמחקרים האנתרופולוגיים והסקרים הופקדו בידי ד"ר ויניצי גרוטאנלי. מחקרים נוספים דמוגרפיים ואאוגנטיים (חקר טיב התורשה) כאמ"א תוכננו בידי קוראדו ג'יני, והוא בישר על תכנונם במהלך ראיון על מדיניות הפרדת הגזעים כאמ"א,⁴⁰ אולם תוכנית זו לא הוצאה לפועל בגלל נפילת האימפריה האיטלקית.

מימצאי המשלחת העוסקים ביהודי אתיופיה פוזרים בשלושה כרכים נפרדים, כמפורט להלן.

הכרך הראשון לפי סדר הופעתו עסק במחקר האנתרופולוגי-פיסי, שהושתת על ראיונות עם בני חמש הקבוצות הנחקרות: אמהארים, מוסלמים, פאלאשים, אוואאיטו וקמאנטי; כלל דו"חות על יציקת תבניות-פנים שלהם מגבס בעל קרישה מהירה, בדיקות ו-3000 תצלומים שלהם וכן איסוף פריטים אתנוגרפיים שונים. אשר לפאלאשים — רואיינו מהם 58 גברים ו-12 נשים, נעשו 5 תבניות-פנים שלהם ותצלומים רבים. הפאלאשים שבאזור האגם תאנה, הדגישו החוקרים, רובם טיפוסים גבוהים מאוד.⁴¹

הכרך השני, מאת גרוטאנלי, יצא לאור קודם פירסום התוצאות הסופיות של הסקר האנתרופולוגי, שממנו קיווה מחבר הכרך לשאוב נתונים ברורים יותר על מוצאם של אנשי השבטים, הלוט בערפל.⁴² כרך זה, פרי עבודת-השדה השנייה שביצע גרוטאנלי בתור חוקר צעיר, הוא העשיר ביותר בין פרסומי המשלחת: בעובדות, במידע ובחומר. אף-על-פי-כן זהו חיבור דל ביותר בידיעות בסיסיות, לפחות כמה שנוגע לתרבות הפאלאשים והוא מושפע מאוד מן האידיאולוגיה הפאשיסטית. גרוטאנלי עמד קודם כל על תופעת ה'אמהאריזאציה' של הפאלאשים, לא רק מבחינה לשונית ואתנוגרפית אלא גם מבחינה סומאטית (תחום מדע העוסק בגדלים של מבנה גוף-האדם). הוא ציין, כי בכל כפר פאלאשי התגוררו בממוצע 67 נפש, מכאן שבאגן תאנה

39 להערכת עבודת המשלחת — ראה: קונטי רוסיני, פרסומים, עמ' 9-10; גרוטאנלי, עמ' 24-27.

40 ראה: אאודמון, עמ' 1. יצוין, כי ג'יני היה המארגן של משלחת לימוד ידועה שחקרה בשנת 1934 את הקראים בפולין. הוא גם ניהל סקרי אוכלוסים בטריפוליטאניה ובפזאואו שבלוב בשנות 1933-1935.

41 ראה: משלחת.

42 ראה: גרוטאנלי. הסקר האנתרופולוגי פורסם על-ידי צ'יפריאני, בשנת 1940, בכרך החמישי של פרסומי המשלחת (ראה להלן).

היו לא יותר מ־3000-3500 פאלאשים. בתערובת של בורות ומשפט־קדום גזעני מפרש גרוטאנלי בצורה מסולפת לחלוטין את מנהגי הפאלאשים. כך למשל, את המשטר האנדוגאמי שלהם הוא מסביר כפרי 'שנאה דתית' לזרים, את המיתוסים על מוצאם הוא מגדיר כמאחרים מאוד ומבוססים על כמה פירוורי תרבות 'ממקור אירופי זה או אחר (בדרך־כלל יהודי)'. לדבריו 'הם אינם יודעים אלא לשנן בשאבלוניות תיאוריות מפוקפקות שלוקטו מיד שנייה בחוגים ציוניים'. גרוטאנלי מתאמץ לשלול את 'עליונות' הפאלאשים כביכול, שנפנפו בה באירופה, מגדיר אותה באופן חד־משמעי ככוזבת ורואה בה פרי סילוף האמת בחיבוריהם של 'סופרים יהודי־אירופיים'. הוא שולל עליונות זו הן בתחום התרבות החומרית והן באשר לנקיין הבית ולנקיין הגוף. חוסר ההבנה המוחלט של גרוטאנלי ובורותו מתגלים בכותבו, כי מה שקרוי בפיו 'ניקיין' שורשו ב'גאוות גזע בלתי מוצדקת' אשר 'מאלצת את הפאלאשים להזות מים על עצמם (ובכל מקרה אין זה יעיל כרחצה באמבט) אחרי כל מגע שלהם עם בני קבוצה אתנית אחרת'.⁴³

הדעה הקדומה הגזענית כלפי יהודי אתיופיה היא שגרמה אפוא כי המנהגים המיוחדים שלהם לא זכו לרישום ולהערכה נאותים על־ידי משלחת זו. הכרך השלישי (והאחרון) מפרסומי משלחת זו, המכיל מידע על יהודי אתיופיה, נכתב בידי צ'יפריאני, ובו הוא מסכם כי הם רחוקים מלהוות טיפוס אחיד וכי 'מפליאות הן הפיסיונומיות הלא־גסות או אפילו העדינות [שלהם], שניתן לכנותן שמיות'. במקום אחר הוא טוען, 'אין להכחיש כי בקרב הפאלאשים מצויים טיפוסים בעלי איפיונים סומאטיים שניתן להגדירם שמיים'.⁴⁴ הויכוח הממושך על האיפיונים הפיסיונומיים של יהודי אתיופיה סוכם אפוא בחיבור אתוירטאטיבי מאת מדען בעל דעות גזעניות מובהקות. אך לאמיתו של דבר הויכוח כלל לא סוכם, שכן בשנת 1941 עיבדה קלאודיה קאסארי מחדש את הנתונים שנאספו על־ידי המשלחת וקבעה, כי פיסיונומיות 'יהודיות' לא חסרו גם בין האמהארים והמוסלמים וניתן לשער כי חלוקת האוכלוסים באתיופיה לשלוש קבוצות אלה, 'היא תופעה די מאוחרת'.⁴⁵ לבסוף, קונטי רוסיני מתח ביקורת על סיכומי המשלחת וקבל על העדר הזהירות שבהם, גם בגלל החד־צדדיות של הנתונים. שכן מספר הנחקרים היה קטן מדי ואפשר היה שישתיכו ל'גרעין אנושי מצומצם, לכפר אחד, לקבוצה אתנית אחת'. קונטי רוסיני גם ליגלג על ההגדרה 'גזע מוסלמי' שהשתמש בה צ'יפריאני, באומרו כי דומה הדבר כאילו היינו מדברים על 'הגזע הפרוטסטאנטי' של הקארונקיו הגרים בכפר מאִלְהָ באיטליה.⁴⁶

43 ראה גרוטאנלי: על אנדוגמיה – עמ' 215; המיתוסים על מוצאם – עמ' 218; כפירה בעליונותם – עמ' 225; על נקיין הגוף – עמ' 226.

44 ראה צ'יפריאני: הציטוט הראשון – עמ' 42; הציטוט השני – עמ' 424.

45 ראה: מאסארי, עמ' 644.

46 ראה: קונטי רוסיני, הסיטואציה, עמ' 650.

ה. הערות סיכום

אסכם בכמה הערות.

העדרה של מדיניות איטלקית עוינת מלכתחילה כלפי יהודי אתיופיה נבע מכך, שמוסוליני עסק, חודשים רבים לאחר פירסום התקנות האנטישמיות ביולי 1938, בספקולאציות בדבר התיישבות יהודית באמ"א, לרבות האזורים שהיו מאוכלסים פאלאשים. תחילה הוא חשב על התיישבות של יהודים מאירופה אבל בהמשך גם של יהודים מאיטליה. כל עוד רעיון זה עמד על הפרק, ולפחות עד שנדחה לחלוטין, הוא דחה חלופות אחרות, גרועות יותר. אפשר לומר, כי החמרת המדיניות האנטישמית באירופה, שהגיעה את הממשלה האיטלקית לשנות את תוכניותיה, איפשרה במידה מסוימת ליהודי אתיופיה לשרוד בשנים האפלות של המשטר הפאשיסטי עד שנת 1941, כאשר סולקה איטליה מאתיופיה.

יצוין כי, שלא כמו יהודי לוב, יהודי אתיופיה לא צורפו לאיחוד הקהילות היהודיות באיטליה וגם לא הונהגה כלפיהם תחיקה שונה מזו שהוחלה על הקבוצות האתניות האחרות באתיופיה, וזאת משום שהשלטונות ציפו להתבוללות אפשרית שלהם. אולם מדיניותו הדר-משמעית וההפכפכה של מוסוליני באותן שנים כלפי היהודים, הן במישור הפנימי האיטלקי והן במישור הכלל-אירופי, ניכרת גם במדיניות כלפי יהודי אתיופיה: ק"א ויטרבו נשלח לאתיופיה מטעם איחוד הקהילות היהודיות האיטלקיות ובגיבוי ובהסכמה מלאים מצד השלטונות הקולוניאליים. השלטונות גם צירפו אליו במסעו הארוך בקרב יהודי אתיופיה את תאמרת עמנואל, מנהל בית-הספר הפאלאשי באדיס אבבה וידידו של ויטרבו מן הימים שבילה תאמרת בבית-המדרש הרבני בפירנצה. לאחר שחזר ויטרבו לאיטליה בתום מסעו, נסגר בית-הספר הפאלאשי ומנהלו נעצר ומאוחר יותר נמלט למצרים. כ-10 ביוני 1940 נעצר ויטרבו עצמו ושולח למחנה-הריכוז בספורצ'אקוסטה (קֶצ'ֶרְאֶטָה).

אשר למדיניות שהונהגה בפועל על-ידי משטר הכיבוש האיטלקי כלפי הפאלאשים, מצויים על כך בספרו של דל בוקה נתונים כלליים על מדיניות ההפרדה הגזעית, שהופעלה כלפי כל הקבוצות האתניות באתיופיה.⁴⁷ נוסף לכך מצויים בכמה חיבורים נתונים משמעותיים ואיזכורים שונים, המתייחסים במיוחד על היהודים באתיופיה.

ס"ד מסינג ציין, כי בשנת 1940 הגיעו פקודות מרומא 'לחסל' את יהודי אתיופיה. בעוד שמתוסים הטילו כרוזים באמהאריה, שהפיצו את הדעות הקדומות המסורתיות שיוחסו לפאלאשים על-ידי קבוצות אתניות אחרות באתיופיה.⁴⁸ וולף לֶסְלָאו כתב, כי האיטלקים ריכזו באזור אחד את יהודי אתיופיה, שקודם לכן היו פזורים באזורים שונים ברחבי הארץ, וזאת מתוך יחס של העדפה, כדי להראות כאילו ניתנה להם

47 ראה בהרחבה: דל בוקה, כרך ג, עמ' 238-252.

48 ראה: מסינג, עמ' 39.

מידה של עצמאות.⁴⁹ ד' קסלר כתב, כי המשטר הקולוניאלי האיטלקי נהג בקשיחות כלפי יהודי אתיופיה, הוא הוסיף, כי רבים מתלמידיו הראשונים של תאמרת עמנואל קיפחו את חייהם. פרטים אלה ניתנים ברמזים מעורפלים ביותר, או שיש כאן ליקויים בציון המקורות. תיאור מדויק יותר בנדון, אך מוגבל ליחסים שבין תאמרת עמנואל לאיטלקים, מביא יצחק גרינפלד.⁵⁰

עוד ראוי לציין, כי המדיניות הפאשיסטית כלפי היהודים באימפריה היתה שונה מזו שהופעלה כלפי יהודי איטליה. תחולת התחיקה הגזענית באיטליה מיולי 1938 הורחבה למעשה על יהודי לוב רק בחוק מ-9 באוקטובר 1942.⁵¹ באותו זמן אתיופיה כבר לא היתה תחת שלטון איטליה. המשטר הפאשיסטי התאכזר אל יהודי איטליה יותר מאשר אל יהודי האימפריה, משום שקיווה לנצל את יהודי לוב לטובת האינטרסים הכלכליים שלו ואת יהודי אתיופיה לטובת האינטרסים הפוליטיים שלו. ארסיותה של האידיאולוגיה הגזענית מתגלה ביתר שאת בעיתונות המדעית מן התקופה הקולוניאלית, אשר תוך שנים מעטות כוונה כולה לעבר אותן הנחות 'מחקריות'. לדעתו, רק מהלך המלחמה מנע מרעיונות 'מדעיים' אלה מלהתממש בתוכנית השמדה ממש תחת השלטון האיטלקי.

49 ראה: לסלאו, עמ' 5.

50 ראה: קסלר, עמ' 148; גרינפלד, עמ' 66-68.

51 ראה: דה פליצ'ה, לוב, עמ' 276.

הפניות ביבליוגראפיות

Eudemone, 'La nostra inchiesta sulla rassa in A, D.I. Il fenomeno degli incroci nel pensiero di Corrado Gini', <i>L'azione coloniale</i> , IV (1937), p. 1.	אודרמן
<i>Gli Annali dell'Africa italiana</i> (a cura del Ministero dell'Africa Italiana), III (1940), p. 721.	אנאלי
'L'omaggio delle genti Falascia all'Italia,' <i>Azione coloniale</i> , 25-26 agosto 1836, p. 3.	אציונה
<i>Risultati scientifici di un viaggio nella Colonia Eritrea</i> , Firenze 1912.	אריתריאה
A. Bertola, <i>Il regime dei culti nell'Africa italiana</i> , Bologna 1939.	ברטולה
V. Grottanelli, <i>Gerarchie etniche e conflitto culturale — Saggi di etnologia nordest-africana</i> , Milano 1976.	גרוטאנלי, אתנית
—, <i>Missione de studio al lago Tana, Ricerche geografiche ed economiche sulle popolazioni</i> , vol. 2, Roma 1939.	גרוטאנלי, משלחת
י' גרינפלד, 'תאמרת עמנואל — מבשר התחייה של יהודי אתיופיה', פעמים, 22 (תשמ"ה), עמ' 59-74.	גרינפלד
R. De Felice, <i>Storia degli ebrei italiani sotto il fascismo</i> , Milano 1977 (1 ed. 1961), vol. 1.	דה פליצ'ה, איטליה

- , *Ebrei in un paese arabo — Gli ebrei nella Libia contemporanea tra colonialismo, nazionalismo arabo e sionismo (1835-1970)*, Bologna 1978.
- [נוסח עברי: ר' דה פליצה, יהודים בארץ ערבית, תל-אביב 1980.]
- L. De Castro, *Nella terra dei Negus, pagine raccolte in Abissinia*, 2 vols., Milano 1915.
- A. Di Lauro, *Tre anni a Gondar*, Milano 1936.
- G. Disegni, *Ebraismo e libertà religiosa*, Torino 1983.
- A. Del Boca, *Gli italiani in Africa Orientale, La caduta dell'Impero*, Bari 1982, vol. 3.
- F. Del Canuto, 'Come si giunse alla missione in Etiopia presso i Falascia,' *Israel — Un decennio 1974-1984 — Saggi sull'Ebraismo italiano*, Roma 1984, pp. 23-45.
- V. Vacca, 'L'assistenza agli israeliti indigeni o residenti in Etiopia', *Oriente Moderno*, XLI (1936), p. 484.
- E. Trevisan Semi, 'Il rispetto per i Falascia: l'opera di Carlo Alberto Viterbo', *Etnologia, Antropologia culturale* (ברפוט).
- W. Leslau, *Coutumes et croyances des Falachas*, Paris 1957.
- Th. Mann, *Moniti all'Europa*, Verona 1947.
- C. Masari, 'Sulle affinità razziali tra i gruppi umani del Bacino del Tana', *Archivio per l'antropologia e la etnologia*, LXXI (1941), pp. 36-49.
- M. Michaelis, *Mussolini e la questione ebraica*, Milano 1983.
- S.D. Messing, 'Journey to the Falashas', *Commentary*, XXII (1956), pp. 28-40.
- Missione di studio al lago Tana — Relazioni preliminari*, Vol. 1, Roma 1938.
- G.P. Salvadei, 'Le religioni praticate in Etiopia', *Rivista delle colonie italiane*, VII (1933), pp. 119-122.
- G. Sottocchia, *La religione in Etiopia*, Torino 1936.
- T. Sillani, 'Organizzazione e attrezzatura dell'Impero', *La Rassegna Italiana*, XLVI (1937), pp. 185-243.
- G. Fubini, 'La legislazione razziale. Orientamenti giurisprudenziali e dottrina giuridica', *Il Ponte*, XXXIV (1978), pp. 1412-1427.
- L. Poliakov, *Les Juifs et notre histoire*, Paris 1973.
- P. Pellicano, 'Le potenze occulte', *Le vita italiana*, I (sett. 1937), LI (febb. 1938, apr. 1938).
- L. Cipriani, *Missione di studio al lago Tana, Ricerche antropologiche sulle genti*, vol. 5, Roma 1940.
- C. Calosso, 'I Falascia, ebrei d'Etiopia', *La difesa della razza*, II (1939), pp. 17-19.
- L. Conti Rosini, 'La situazione etnica del nord-ovest dell'Abissinia veduta da uno storico', *Rassegna sociale dell'Africa italiana*, V (1942), pp. 643-654.
- , 'Appunti di storia e letteratura Falascia', *Rivista degli Studi Orientali*, VIII (1919/20), pp. 563-610.
- דה-פליצה, לוב
- דה קאסטרו
- די לאורו
- דיוני
- דל בוקה
- דל קאנוטו
- ואקה
- טרוויזן-סימי
- לסלאו
- מאן
- מאסארי
- מיכאליס
- מסינג
- משלחת
- סאלבאדאי
- סוטוקיאה
- סילאני
- פוביני
- פוליאקוב
- פליקאנו
- צ'פריאני
- קאלוסו
- קונטי רוסיני,
- הסיטואציה
- קונטי רוסיני,
- הערות

- , 'I Falascia', *La Rassegna mensile di Israel*, X (1936), pp. 372-384. קונטי רוסיני, הפאלאשים
- , *Principi di diritto consuetudinario dell'Eritrea*, Roma 1916. קונטי רוסיני, עקרונות
- , 'Pubblicazioni etiopistiche dal 1936 al 1945', *Rassegna di studi etiopici*, IV (1944/5), pp. 1-132 (ed. Roma 1946). קונטי רוסיני, פרסומים
- , *Storia d'Etiopia — Dalle origini all'avvento della dinastia Salomonide* (Parte prima), Bergamo 1928. קונטי רוסיני, תולדות
- S. Cattani, 'nell'Impero italiano dell'A.O. — Religioni e culti in Abissinia', *Rassegna Italiana*, XLIII (1936), pp. 545-554. קטן
- D. Kessler, *The Falashas — The Forgotten Jews of Ethiopia*, London 1982. קסלר
- M. Rava, *Al lago Tana*, Roma 1913. ראבה
- F. Rosen, *Eine deutsche Gesandtschaft in Abessinien*, Leipzig 1907. רוזן
- C. Rossetti, 'Razze e religioni nei territori dell'Impero', *Rassegna italiana*, XLVI (1937), pp. 73-84. רוסיני

קיסר אתיופיה חיילה סלאסי (במרכז, אוהו במקלע) בהתחלת שנת 1936, בחזית המלחמה נגד הפולש האיטלקי
 מתוך: The Autobiography of Emperor Haile Sellassie I, 'My Life and Ethiopia's Progress' 1892-1937, Oxford 1976